

ANTE GLAVIČIĆ

IZVJEŠĆE S PUTA U NADLESK - CRKVA SVETE JEDRTI I FRESKE TOME IZ SENJA, GODINE 1511.

Ante Glavičić
Gradski muzej Senj
HR 51270 Senj

UDK:75.052:247.5(497.4 Nadlesk)
Ur.: 1994-06-09

U crkvi sv. Jedrti (sv. Gertruda) u mjestu Nadlesku (Stari trg - Slovenija) otkrivene su freske koje je oslikao Toma iz Senja godine 1511.

U ovom radu to se otkriće informativno analizira. Opisuju se slike na zidu i upotpunju tumačenjima u bilješkama. Autor spominju još nekoliko fresaka u unutrašnjosti crkve i u prezbiteriju, kao i tragove fresaka na vanjskom južnom zidu (sv. Kristofor) i iznad ulaza, u ostacima lunete (dio Raspeća).

Autor članka dotiče i pitanje mogućnosti veza između senjske glagoljske tiskare i Tome Senjanina.

Analiza problema treba poslužiti kao predradnja za jedno kompleksno istraživanje imena, djela i života ovoga stvaratelja.

Prema navodima slovenskih povjesničara umjetnosti posebno osvrta dr. Fr. Stelea,¹ saznali smo da su u crkvi sv. Jedrti (sv. Gertruda) u mjestu Nadlesk (Stari Trg - Republika Slovenija) 1964. otkrivene freske i jedan grafit na zidu iz kojega saznajemo da je te zidne slike godine 1511. izradio slikar Toma iz Senja.² Tragom te informacije, a uz pomoć gospodina Janeza Kebea, župnika u

¹ France Stele, *Slikarstvo v Sloveniji od 12. do 16. stoletja*, Slovenska matica, Ljubljana, 1969., str. 233.-236.

² F. Stele, *nav. dj.*, str. 233.

Starom Trgu, te dobrotom akademika Emilijana Cevca (istaknutoga slovenskog povjesničara umjetnosti) posjetili smo crkvu sv. Jedrti u Nadlesku uz zadovoljstvo da smo mi prvi Senjani koji su razgledali freske Tome Senjanina, našega znamenitog, ali nažalost zaboravljenog hrvatskoga renesansnog slikara. Isto tako imali smo zadovoljstvo što smo mogli fotografirati sve freske i detalje i time osigurati odgovarajuću foto-dokumentaciju.³

Iz slovenske literature i razgovora s akademikom Cevcom⁴ i Kebeom saznali smo za mogućnost otkrića fresaka i nekih drugih nepoznatih hrvatskih renesansnih slikara u krajevima oko Maršice, Starog Trga, Plešivice i Tabora. Bez obzira na kratko vrijeme koje smo imali na raspolaganju, mislimo da smo izvršili potrebite radnje, na osnovu kojih bi drugi hrvatski znanstvenici, osobito povjesničari umjetnosti, trebali i mogli izvršiti istraživanje zidnih slikarija Tome Senjanina, ali i nekih drugih hrvatskih renesansnih slikara koji su djelovali i oslikavali ladanjske crkve južne Slovenije.

S ovim našim posjetom crkvi sv. Jedrti ustanovili smo da uz freske (Tome Senjanina) koje se nalaze u unutrašnjosti crkve, postoje i neke druge freske na vanjskom južnom zidu (sv. Kristofor), te nad ulazom u ostacima lunete (dijelovi slike Raspeća). Isto tako ističemo da bi se uz buduća istraživanja fresaka trebala obratiti pozornost na neke tragove fresaka koji se primjećuju na lijevom zidu prezbiterija.

Naš posjet crkvi sv. Jedrti u Nadlesku upriličen je u svezi s proslavom 500. obljetnice osnutka senjske glagoljske tiskare i 300. obljetnice osnutka prve hrvatske državne tiskare Pavla Vitezovića u Zagrebu na starom Gradecu, jer je Toma suvremenik, a moguće i aktivni likovni suradnik senjske glagoljske tiskare, na što nas navode "kanonske slike" Raspeća nazočne kao minijature Tome, arhiđakona senjskog koji je ispisao, a moguće i iluminirao čuveni *Vrbnički glagoljski misal* godine 1456.⁵

³ Snimanje crkve, okoliša i unutrašnjosti izvršio je naš suradnik, poznati riječki fotograf gospodin Srećko Ulrich, koji već punih 40 godina snima crkve, freske i druge umjetnine i spomenike kulture iz Istre i Hrvatskog primorja. Na učinjenom mu se najljepše zahvaljujemo.

⁴ Prof. dr. Emilijan Cevc, istaknuti slovenski povjesničar umjetnosti posebno se zanima za zidno slikarstvo Južne Slovenije, Istre i Hrvatskog primorja. U ovoj prilici drago nam je da na ovaj način možemo izraziti zahvalnost akademiku Cevcu i njegovim suradnicima, te gospodinu župniku Kebeu, koji su nam bili od pomoći u obilasku Nadleska te upoznavanju s Tomom iz Senja i njegovim zidnim slikama iz crkve sv. Jedrti.

⁵ Mihovil Bolonić, *Stoljetne veze krčkih i senjskih glagoljaša*, *Senjski zbornik*, 6, 1975., str. 97., spominje senjskog kanonika Tomu (držim da je rođen oko godine 1440.). Isto mišljenje ima i dr. Marija Pantelić poznatog kao renesansnog slikara, minijaturista, pisara teksta čuvenog *Vrbničkog misala* iz 1456. koji prema tome ne bi mogao biti Toma iz Senja, za kojeg prema svemu držim da je rođen oko godine 1465.(?)

Sl. 1. Nadlesk, južna strana crkve sv. Jedrti

Sl. 2. Nadlesk, unutrašnjost crkve sv. Jedrti

Ovdje moramo spomenuti i drugog svećenika, senjskog kanonika Tomu⁶ (Katridarića) iznimno aktivnog radnika u senjskoj glagoljskoj tiskari, jer se u senjskom glagoljskom Misalu (1494.), odlomku sačuvanom u Državnoj znanstvenoj biblioteci u Odesi, nalazi drvorez - kanonska slika Raspeća, koja se kao motiv ponavlja i u drugoj senjskoj inkunabuli *Naručnik plebanušev* (iz 1507.) kako nas o tome upoznaje akademik Anica Nazor. Iz ovoga se može postaviti pitanje: je li i naš Toma (iz 1511.) bio svećenik ili svjetovno lice, odnosno radi li se ovdje radi o jednoj, dvije ili tri osobe?

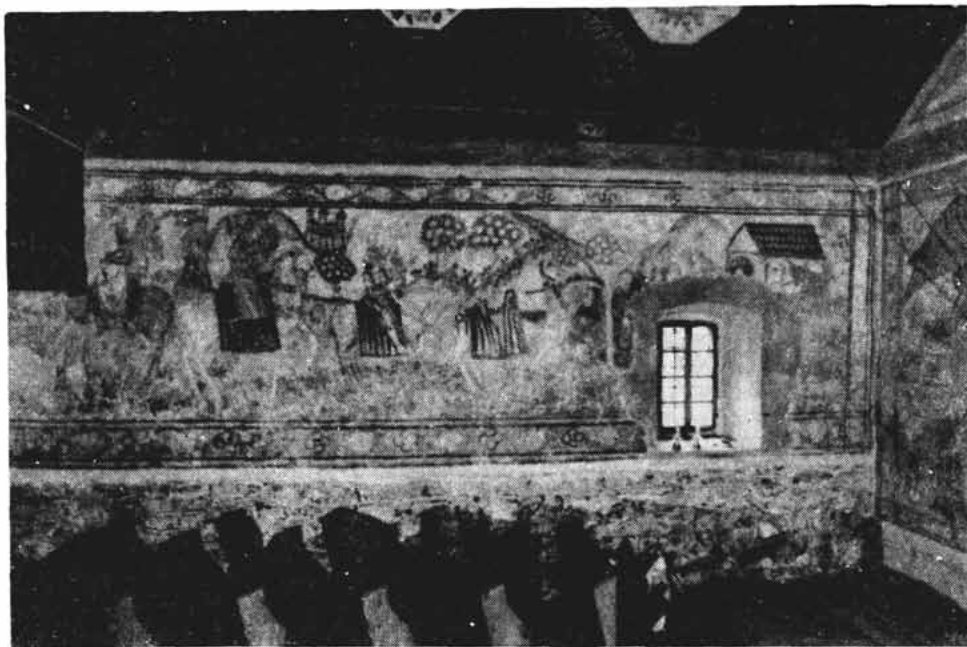
Za proslavu senjske tiskare u Gradskom muzeju u Senju pripremili smo i izložili manji broj fotografija u koloru i u crno-bijeloj tehnici, odnosno manji broj važnijih fresaka Tome Senjanina kao likovnu baštinu Senja, odnosno senjskoga kulturnog i umjetničkog kruga.⁷

⁶ U senjskoj glagoljaškoj tiskari uz ostale slagare i korektore radili su popovi Urban iz Otočca i Toma, kanonici crkve senjske. To navodimo jer se u Baromićevu glagoljskom Misalu (1494.) pronađenome fragmentarno u Odesi, ali i *Naručniku plebanuševu* (1507.), također senjskoj glagoljskoj inkunabuli, nalaze ostaci crteža u drvorezu, prikaz Isusova raspeća, uz pratnju svete Marije i Ivana Krstitelja. Na pitanje ima li i ovo Raspeće iz Misala (1494.) i *Naručnika Plebanuševa* (1507.) kakve veze s ostalim raspećima koja su izradili Toma u Vrbičkom misalu (1456.) i slikarije u crkvi sv. Jedrti u Nadlesku (1511.), nažalost za sada ne možemo odgovoriti. Moguće je da su sva tri Tome suvremenici senjske glagoljske tiskare, odnosno da pripadaju senjskom kulturnom umjetničkom krugu koji traje od sredine 15. st. do 1527. do vremena turske opasnosti. Ovom prilikom zahvaljujemo se akademiku dr. Anici Nazor na informaciji o nedavnom otkriću crteža Raspeća-drvoreza u glagoljskom Misalu pronađenom u Odesi.

⁷ Godine 1947. pri započetim radovima na restauraciji senjske katedrale sv. Marije, oštećene za vrijeme bombardiranja Senja 1943., a pri obnovi pročelnog zida s unutarnje strane crkve (pozadi kora) primijetio je dr. Branko Fučić (istaknuti konzervator Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Rijeci) ostatke zidne freske jedne velike kompozicije, detalj Raspeća, koje je datirao u 14. st. (vidi B. Fučić, *Freske u senjskoj katedrali*, *Senjski zbornik*, 6, 1975., str. 70.). Ta velika freska scene "Raspeća" i "Sv. Križa", "Isusa", dosta je nazočna na senjskom području u likovnom stvaralaštvu senjskih slikara i kipara, osobito u naša tri Tome. Spominjemo da su uz te freske u senjskoj katedrali, pri preuređenju prizemlja zgrade Uskok (ex crkva sv. Ivana Krstitelja iz 14. st.), otucanjem žbuke na zapadnom zidu utvrđeni ostaci gotičkih fresaka koje su tko zna kada ranije oštećene nekim oštrim predmetom; i te slikarije nisu stručno istražene. Pretpostavlja se da ove freske potječu iz kraja 14. na 15. st.

Ostaci nekih starih slikarija utvrđeni su na bačvastom svodu bivše crkve sv. M. Magdalene (danas magazin Vrhovac u Vlatkovićevoj ulici). Nismo mogli utvrditi jesu li bočni zidovi ove stare crkve bili oslikani. Isto tako ostaci starih fresaka utvrđeni su godine 1965. pri obilasku terena, i to u uvali Sv. Jelena, ostaci pavlinskog glagoljaškog samostana i crkve sv. Jelene (14. st.). Na jugoistočnom zidu male apside primjećeni su neznatni ostaci boja, najvjerojatnije ostaci fresaka iz 14./15. st. Isto tako neznatni ostaci fresaka utvrđeni su u apsidi svetišta samostanske gotičke crkve sv. Filipa i Jakova u Svetom Jurju.

Ne znamo jesu li bile oslikane još neke stare srednjovjekovne crkve u Senju i okolnim mjestima (Krasnu, Senjskoj Dragi, Lukovu, Starigradu Senjskom, Jablancu, Prizni, Cesarici i Karlobagu) ali najvjerojatnije je da su bile oslikane samo one koje su izgrađene prije godine 1500.

Sl. 3. Nadlesk, crkva sv. Jedrti - Poklonstvo kraljeva - rođenje Isusa, velika zidna freska na sjevernom zidu crkve

Ovom prigodom izvršene su potrebne izmjere fresaka i crkve, te načinjeni kratki opisi, koje će kao predradnje poslužiti hrvatskim znanstvenicima za kompleksnije istraživanje imena, djela i života Tome Senjanina. U ovoj prigodi nismo ulazili u detaljnija istraživanja crkve sv. Jedrti, ranije posvećene sv. Ivanu Krstitelju, koja ima romaničku odnosno gotičku osnovu s obzirom na to da se Nadlesk spominje već godine 1269.

Kraći opis zidnih slika

Prema našim spoznajama zidne slike utvrđene su na sjevernom i istočnom, a dijelom i na južnom zidu lađe. Jesu li ostali dijelovi južnog i zapadnog zida lađe bili oslikani, ne znamo. Stoga držimo da bi se te zidne površine trebale detaljnije istražiti.

Poklonstvo kraljeva - rođenje Isusovo jedna je velika freska koja pokriva čitavu površinu sjevernog zida crkve. Freska je omeđena sa sve četiri strane širokim trakama (30-40 cm) ispunjenim motivima cvijeća, voluta i drugih ukrasa čime se upotpunjuje sadržaj slike. Veličina freske iznosi 9,30 m širine i 1,75 m visine. Od poda pa do freske (bordure) zidna je površina godine 1964. u visini 1,20 m otučena sve do kamena, navodno zbog hidroloških razloga. Ta

zidna slika predstavlja, po mom sudu, za sada najveću naslikanu kavalkadu i spada među veće što su sačuvane u južnoj Sloveniji, Istri i Hrvatskom primorju. Slika počinje od zapada prema istoku s prikazom utvrđenoga grada Betlehema, ispred kojega na konju jaše kralj Herod, crne arapske puti, dugih brkova i brade, svečano odjeven na istočnjački način. O boku mu visi sablja, palaš. Herod je okrenut prema istoku, zvijezdi repatici. Sa strane desno je svečana povorka u kojoj na konju jašu tri kralja: Gašpar, Baltazar i Melhior s pompoznom pratnjom svirača i dvorjanika. Kavalkada dolazi pred "štalicu", ispred koje u jaslama leži novorođeni Spasitelj, uz njega sjedi Majka Bogorodica, a pozadi sv. Josip. Pozadi štalice su pastiri sa stadima ovaca. Iznad svijuju na nebu svijetli zvijezda repatica. U zadnjem dijelu slike su obrisi brda, zelenila, stari dvorac krajolik Nadleska - Starog Trga. Pejzaž upotpunjuje drveće naranči kao karakteristika istoka, ali i Tome slikara. Ovdje treba istaknuti da je dio freske Rođenje Isusa dijelom oštećen, pri probijanju prozora oko godine 1660. Dakle u vrijeme kada je prestalo svako oslikavanje crkava i kada je oko 1660. crkva sv. Jedrti okrećena kao preventiva zbog neke epidemije pa su freske ostale vrlo dobro očuvane. Tada nismo mogli vidjeti sam početak freske, budući da se na tome mjestu nalazi barokni kor koji je 1775. izradio i oslikao Georgius Sechar.

Na lijevoj strani velikoga kamenog baroknog trijumfalnog luka, koji dijeli lađu od prezbiterija iz vremena oko 1680. nalaze se dvije freske u skladu s tradicijom i to Navještenje⁸ vel. 1,40 x 0,95 m, gore anđeo Gabrijel velikih raširenih krila i duge nabrane haljine. Gornji desni dio svečeva ramena oštećen je pri proširenju i izgradnji trijumfalnog luka. Gabrijel je okrenut udesno, prema Djevici Mariji, freski koja se nalazi s desne strane luka.

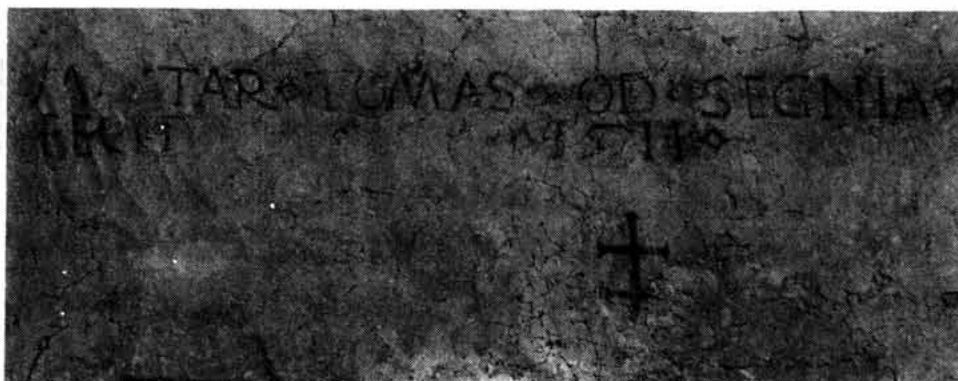
Niže anđela Gabrijela nalazi se druga freska visine 1,10 m i širine 0,95 m. Unutar okvira oslikan je sveti Mihovil⁹ - detalj Sudnjega dana. Mihovil je oslikan kao krilati anđeo odjeven u široke naborane haljine, kopljem u desnici probada vruga, a u ljevici drži vagu - kantaros s pliticama u kojima su duše, male ljudske spodobne, a niže neka čudesna bića pakla i tame pokušavaju oteti duše. Ispod freske nalazi se latinski grafit u dva reda. Sam autora zapisuje: *MESTAR. TOMAS. OD SEGNA. FECIT 1511*. U slobodnom prijevodu zapis glasi: Slikar Toma iz Senja oslikao zidove crkve, godine 1511.

S desne strane trijumfalnog luka¹⁰ također se nalaze dvije freske koje su kao na lijevoj strani oštećene pri proširenju kamenog luka. Gornja freska iznosi

⁸ *Leksikon ikonografije, liturgije i simbolike zapadnog kršćanstva*, Liber, Zagreb, 1979., str. 420. Navještenje (B. Fučić).

⁹ Isto, *Leksikon*, str. 401.-402. sv. Mihovil (B. Fučić).

¹⁰ Isto, *Leksikon*, str. 46. Trijumfalni luk i Navještenje.

Sl. 4. Nadlesk, crkva sv. Jedrti - grafit iz godine 1511. s dvostrukim križem kao prepoznatljivim znakom Tome iz Senja

0,95 m širine i 0,90 m visine, a prikazuje scenu Navještenja. Ovdje sv. Marija kleči predana molitvi okrenuta ulijevo, prema glasu sv. Gabrijele.

Niže je druga freska, unutar okvira od širokih bordura (do 0,25 cm), a iznosi 0,95 m širine i 0,95 m visine. Scena Isusa na križu, sa strane lijevo je Majka Marija i desno sv. Ivan. Ovdje moramo spomenuti da se gotovo identična freska, i to samo njezin gornji dio nalazi na umanjenoj luneti iznad ulaznih vrata. U desnom kutu svetišta, pokrivajući jednu i drugu fresku, nalazio se od 1581. drveni oltar sv. Ivana Krstitelja. Oltar je nedavno maknut sa prvotnog mjesta i postavljen uz južni zid lađe.

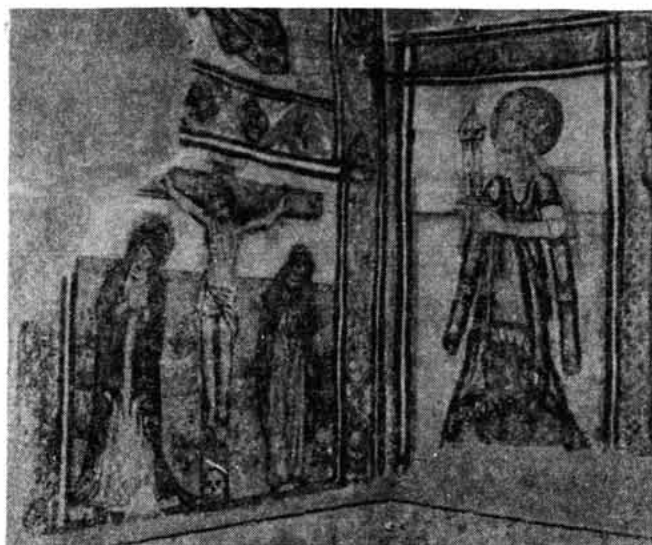
Na južnom zidu, lijevo od prozora nalazi se freska veličine 1,18 x 0,92 m. Unutar okvira od široke bordure (30 cm širine) nalazi se slika sv. Barbare u stojećem položaju. Kraljevna je odjevena u bogatu široku haljinu, s krunom na glavi, u desnoj ruci drži kulu, što je simbolika na njezino zasužnjenje. S desne strane freske nalazi se prozor koji djeluje autentično.

U nastavku moramo ponoviti da se na južnom zidu s vanjske strane crkve nalazi freska sv. Kristofora, koja bi mogla biti također umjetnički rad Tome. Ta freska sv. Kristofora mogla je nastati oko 1511. u onim nesigurnim vremenima rata s Turcima koji su u više navrata prodirali u ove krajeve, te pritom sve popalili i opljačkali. Sveti Kristofor¹¹ oslikan je u nadnaravnoj veličini, u

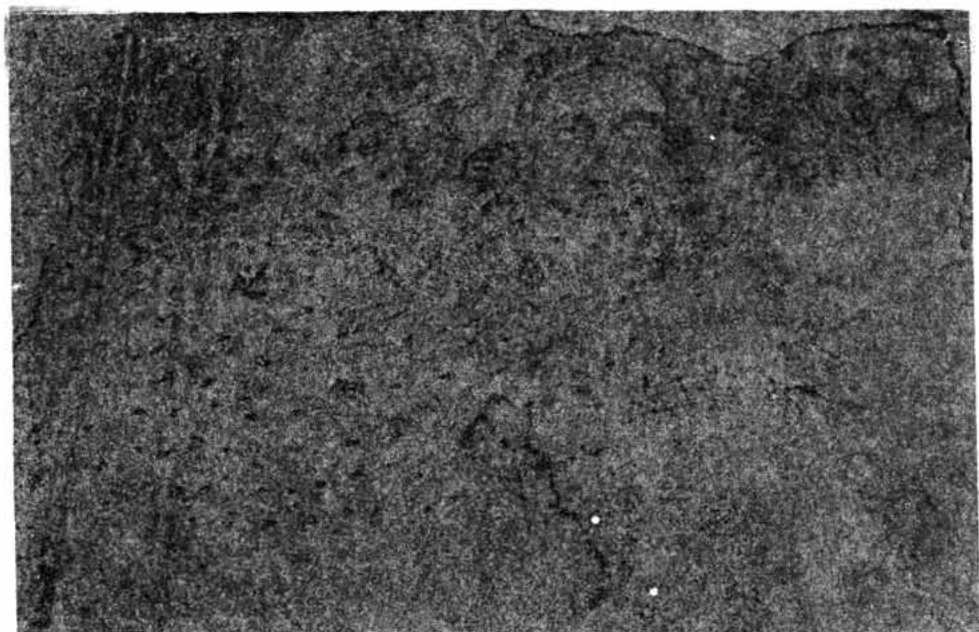
¹¹ Isto, *Leksikon*, str. 354. sveti Kristofor (M. Grgić). Slika sv. Kristofora nadnaravne veličine nalazi se na južnom zidu crkve i vidljiva je s ceste iz veće udaljenosti, tako da svi oni koji prolaze pokraj vide veliki lik sveca s uvjerenjem po legendi da taj dan neće umrijeti. Kristofor je zaštitnik putova i naselja pa je često naslikan uz gradska vrata nekih srednjovjekovnih gradića. Na ovoj freski uz sv. Kristofora nalazi se narančino drvo, puno žutih zrelih plodova i baš taj detalj, misle stručnjaci, karakterističan je za freske Tome Senjanina.

Sl. 5. Nadlesk, crkva sv. Jadrta - detalj s freske Poklonstvo kraljeva - rođenje Isusa

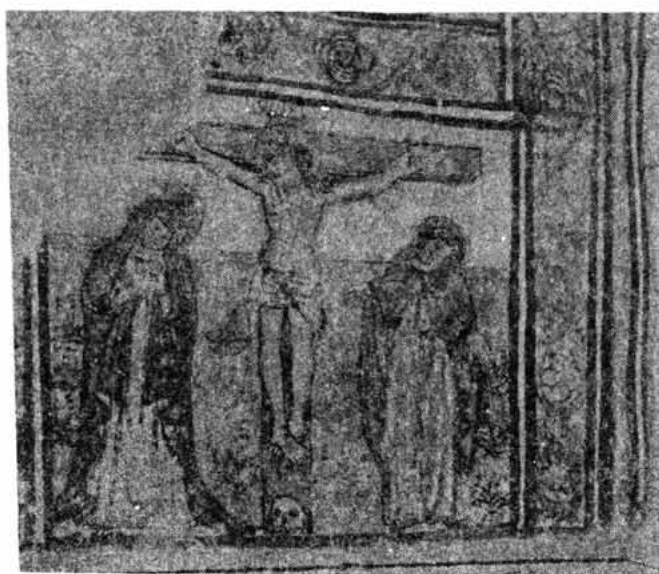

Sl. 6. Nadlesk, crkva sv. Jadrta - prikaz Isusa na križu (lijevo) i sv. Barbare (desno)

Sl. 7. Nadlesk, crkva sv. Jedrti - lik sv. Kristofora na južnom zidu s vanjske strane crkve

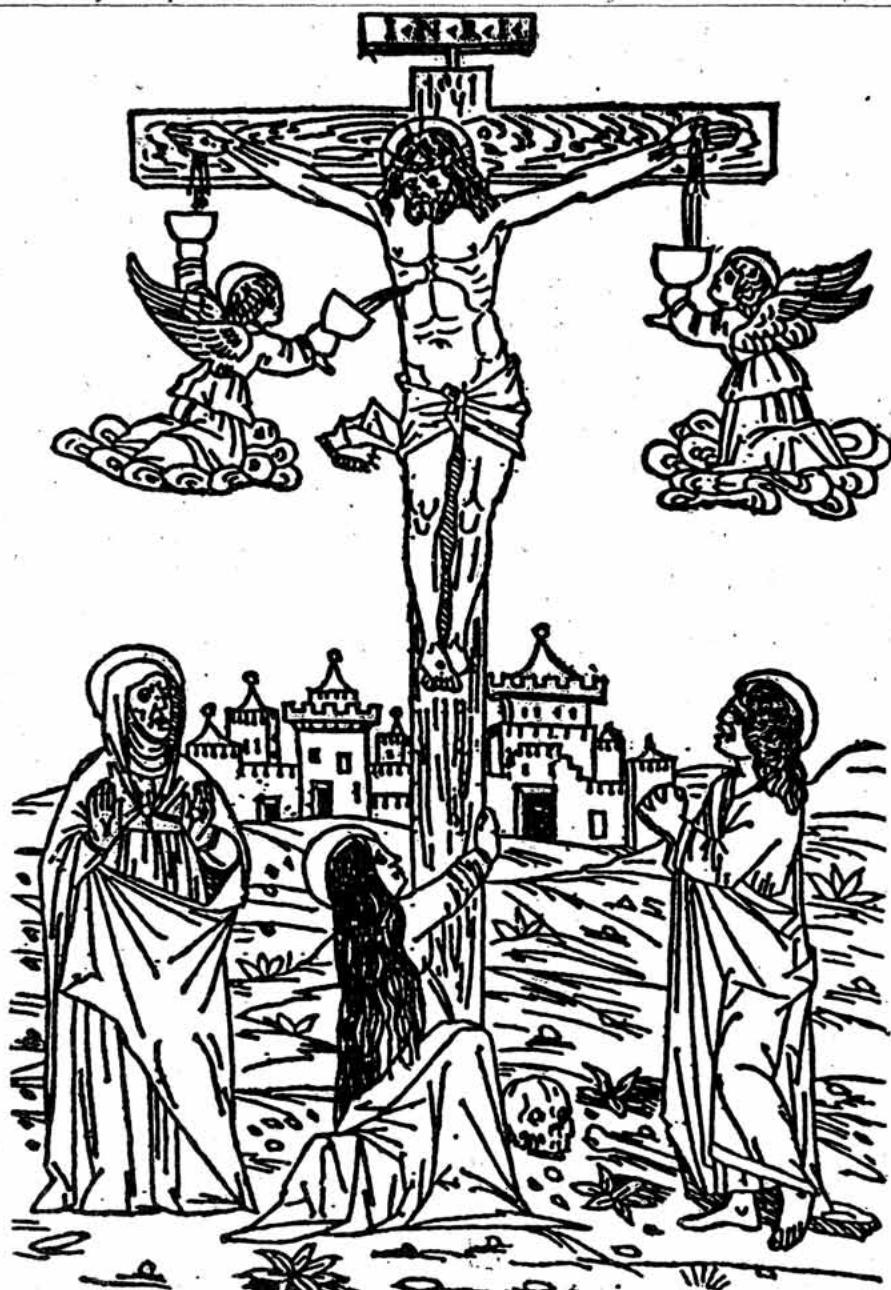
Sve fotografije izradio je
gospodin Srećko Ulrich
godine 1994.

Sl. 8. Nadlesk, crkva sv.
Jedrti - prikaz Isusa na
križu, lijevo Majka Marija,
desno sv. Ivan

Sl. 9. Kanonska slika Raspeća (minijatura) iz vrbničkog glagoljskog *Misala*, koji je godine 1456. pisao Toma arhidakon senjski

Sl. 10. Kanonska slika Raspeća (drvorez) sačuvana u odlomku senjskog glagoljskog *Misala*.
Državna znanstvena biblioteka A. M. Gorki u Odesi (I-8814)

momentu kada gazi nabujalu rijeku. Na desnom ramenu nosi malog Isusa, a lijevom se rukom oslanja o stablo masline, zapravo palme.

Na kraju izvještaja o slikaru Tomi i njegovim freskama dužnost nam je istaći zasluge gospodina župnika J. Kebea, koji se i sam zanima za prošlost svoje župe i neumorno prikuplja povijesnu građu. Posebnu pozornost posvećuje prikupljanju slika tzv. Križnog puta (Križna gora) nedaleko Starog Trga. Zanima se za slike koje je oko godine 1750. izradio poznati slovenski barokni slikar Fortunat Bergant. Gospodin Kebe navodi da je slikar Bergant imao neke obiteljske veze sa senjskom obitelji Sandonati, što je za nas zanimljivo i što treba utvrditi. Uz to stoji da je F. Bergant izradio i neke oltarne slike (pale) za crkve u Senju, Otočcu, Sincu i Lešću, što se također mora istražiti.

Sačinjeni izvještaj nema stručno-znanstvene pretenzije, već želje da upoznamo čitatelje *Senjskog zbornika*, te osobito zainteresirane stručnjake povijesti umjetnosti, s još jednim senjskim kulturnim fenomenom, nažalost do sada nepoznatim hrvatskim renesansnim slikarom Tomom. Ovo objavljujemo s uvjerenjem da će se naći netko stručniji i pozvaniji koji će si dati truda da temeljito istraži slikara Tomu Senjanina, ali i druge nažalost još uvijek nepoznate hrvatske slikare i kipare koji su tijekom 14., 15. i 16. stoljeća djelovali u jugozapadnoj Sloveniji, Istri, Hrvatskom primorju i Veneciji.

Die Auskunft über die Reise nach Nadlesk - die Kirche der hl. Gertrude und Fresken von Toma aus Senj aus dem Jahr 1511

Zusammenfassung

In der Kirche der hl. Gertrude (hl. Jedrt) im Ort Nadlesk (Stari Trg - Slovenien) wurden Fresken und Graphite entdeckt, die vom Mahler Toma von Senj im Jahr 1511 gestaltet worden waren.

In dieser Arbeit wird diese Entdeckung analysiert. Die Wandbilder werden beschrieben und mit Fußnoten versehen. Der Autor erwähnt noch einige Fresken im Inneren der Kirche und im Presbiterium, sowie Spuren von den Fresken an der südlichen Außenwand (hl. Christophorus) und oberhalb des Eingangs, in den Resten der Lunette (Teile der Kreuzigung)

Der Autor des Artikels berührt auch die Möglichkeit der Verbindungen zwischen der Senjer glagolitischen Buchdruckerei und Toma von Senj.

Die Analyse des Problems soll als eine Vorarbeit zu einer komplexen Erforschung des Namens, Werkes und Lebens von diesem Schöpfer dienen.